

Hét haditudósító képzőművész a Donnál, 1942. június–szeptember

(Ballagó Imre, Benyovszky István, Markos Lajos, Megyeri Barna, Pándy Lajos, Polóny Elemér, Szalay Lajos)

„A háborúban a pokol angyalai ülnek a szárnyas bombákon, hogy az emberek szívének szögezzék őket, és megöljék bennük a csillagokat.”

Bálint Sándor: *Breviárium*¹

A haditudósító föladata és küldetése koronként, s különösen a XX. században, háborúról háborúra változott, módosult. Általánosságban maga a kifejezés megmagyarázza a feladat lényegét: hadi, harci eseményekről, helyszínekről és szereplőkről, háborús cselekményekről tudósít, tudósítja-értesíti a nem harcoló, a harcokban részt nem vevő, azoktól távol lévő lakosságot. Nagy általánosságban adekvát lehet e meghatározás, de ha a XX. század két nagy háborúja során kialakult, kialakított haditudósítói gyakorlatot, magát a tudósítói praxist vesszük szemügyre, akkor máris jelentős eltérések, különbségek adódnak. Talán a legjelentősebbet a tudósítók vonatkozásában az a tény jelenti, hogy míg az I. világháborúban civil, vagyis nem a katonaság soraiba tartozó, katonailag képzetlen írókat, újságírókat, képzőművészeket alkalmaztak tudósítói föladatok ellátására, addig a II. világháborúban a magyar hadsereg már csak és kizárólag katonai kiképzésben részesítetteket küldött ki a frontokra haditudósítani. Ők már fegyverrel, s nem önálló, sőt különálló csoportként/alegységként mozogtak a fronton, hanem a különféle, a harcokban részt vevő alegységekhez, egységekhez (szakasz, század stb.) beosztva tevékenykedtek. Vagyis a II. világháború haditudósítója katona, aki szükség esetén képes és alkalmas harcolni, és meg tudja védeni bajtársait és önmagát. Az I. világháborúban részt vevő tudósítók ilyen típusú harci feladatokat nem láttak el, nem is tudtak ellátni kiképzés híján, csupán tudósítói föladatok területén mozoghattak.

A másik lényeges különbséget a két háború fegyverhasználati eltérései adják. Mégpedig elsősorban az, hogy a II. világháborúban már döntő szerepet kapott a légi

légi támadásokkal lehetett a legnagyobb csapásokat mérni és a legjelentősebb veszteségeket okozni az ellenségnek, és ez, mint új elem a harcok hétköznapijaiban, a bombázásokkal fölzaklatott éjszakákban a keleti fronton állandósult. Még további fegyvernemi különbségek is föltűnőek, hiszen az I. világháború számos csataterén a szuronyos puskás roham és a kézigránátos támadás – az ágyútűz mellett – voltak a legfontosabb elemei a harci cselekményeknek. Ugyanakkor sajátos különbségnek gondolhatjuk a 2. magyar hadseregben a lövontatás használatát. Ugyanis nagy távolságra, a Don-kanyar magyar hadállásai a hazától mintegy kétezer kilométerre helyezkedtek el, s ilyen távolságra kellett eljuttatni, telepíteni a lövegek és anyag továbbítására alkalmas lovakat is.

A II. világháború lexikonjában a haditudósító: „a háborút megörökítő, arról híreket továbbító katonai személy. [...] Tudósítja a harcoló alakulatokat és a hátországot: kapcsolatot létesít a hadművelleti terület és a hátország között, propaganda tevékenységet folytat a saját csapatok lelkesítésére, ill. az ellenség bomlasztására.”² Az általánosított megfogalmazás nem egyformán jellemzi a haditudósítói rétegek mindegyikét, mert például a képzőművészek, a frontra kiküldött festők és rajzolók csak közvetetten, a műveikkel (publikációkban, kiállításokon) tudnak kapcsolatot teremteni a front és a hátország között, míg a fényképészek, filmesek közvetlenebbül megfelelnek eme funkciónak is. Külön s nehezen megválaszolható kérdés az is, hogy festményekkel, rajzokkal, szobrokkal egyáltalán lehetett-e (s ha igen, vajon milyen módon, s föllelhető-e ennek valami objektív visszaigazolása) lelkesíteni a harcolókat. Az ellenség bomlasztásának képzőművészeti alkotásokkal történő megcélzása és a propaganda ugyancsak kérdéses a képzőművészeti tevékenység oldaláról. Ugyanez a lexikon meghatározza a haditudósító alakulatok föladatát, így: „a háború dokumentálására felállított speciális katonai szervezetek.”³ E meghatározás

¹ BÁLINT Sándor: *Breviárium*. Szerk. CSANÁLOSI Lilla, Szeged, Mandala, 1997, 72.

² *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs*. Főszerk. SIPOS Péter, Bp., Petit Real, 1997, 146.

³ Uo.

a háborús események képi rögzítésének, legyen az fénykép, film vagy képzőművészeti alkotás, a legalapvetőbb föladatát jelöli meg adekvátan.

A VKF alárendeltségébe, a HM 6. vk. osztályhoz tartozott a haditudósító osztály, amelyet három század alkotott. Parancsnokai: Miltényi Árpád alezredes (1. szd.), Aykler Domokos alezredes (2. szd.), Schultz Rudolf őrnagy (3. sz.). Egy századba három haditudósító raj tartozott, minden rajba beosztottak egy gépkocsivezetőt, egy-egy újságíró, fényképészt és filmest. 1942 májusa és 1943 áprilisa között, a 2. magyar hadsereg kötelékében, 1. haditudósító század hadrendi elnevezéssel, Miltényi Árpád alezredes parancsoksága alatt tevékenykedett; szakaszparancsnokai: Konok Tamás, Sándor Zoltán és Schultz Rudolf őrnagy voltak.

A magyar hadsereg vezetői és a haditudósítók is megfogalmazták – az utóbbiak autoreflexív módon – a haditudósítás mibenlétét, lényegi vonásait, sajátos összetevőit. Nagybaconi Nagy Vilmos honvédelmi miniszter szerint: „A korszerű háború teremtette meg a haditudósítás mostani szervezetét, és a mai haditudósító katona, aki fegyveres bajtársa a harcoló katonának és a leghívebb szemlélője az eseményeknek. A technika minden eszközével, tollal, filmmel, fényképezőgéppel, rajzzal dolgozik.”⁴ Kádár Gyula megfogalmazásában: „A modern háború⁵ tudósítóinak oda kell tapadni a harcoló csapatokhoz, azoknak minden lépését kísérni, mindent látni, hogy mindent megörökíthessen. Az igazi haditudósító a szó legteljesebb értelmében valóban harcos is. Elsősorban a szellemi háború katonája, de fegyverrel is harcol.”⁶ Kádár Gyula 1942. május 1-jén lett a VKF-6. nemzetvédelmi és propagandaosztály parancsnoka, aki évtizedekkel a háború után írt visszaemlékezésében leírja a vezetése alatt

álló egység szervezetét és feladatrendszerét. A haditudósító osztály (továbbá belföldi és külföldi propaganda osztály és film osztály, fényképező csoporttal) tagjainak a beosztása: „Egy-egy századnál újságírók, filmesek, fényképészek, rajzoló, táborimozi-személyzet, nyomdai dolgozók és hangszórókocsi-szerelők voltak. Feladatuk: a beosztási körletükben lezajló események leírása, fényképek, filmek, rajzokon való megörökítése; a legénység szórakoztatásáról való gondoskodás, a »tábori újság« szerkesztése, előállítás és terjesztése.⁷ A kint levő seregest-parancsnokságoknak voltak alárendelve.”⁸

A Honvéd Vezérkar főnöke, Szombathelyi Ferenc pedig így összegez: „A haditudósítók munkája ma fontosabb, mint valaha volt. [...] A haditudósító feladatának nagy jelentőségét abban látom, hogy a harcoló csapatot a nemzet tudatába beágyazzák, és állandó kapcsolatot tartanak fenn a nemzet, a hátszág és a front, a küzdő katona között. [...] Rendkívül fontos, hogy a nemzet és a hadsereg állandó szellemi közösségben éljen egymással – és ezt szolgálják a haditudósítók.”⁹ Kádár Gyula és Szombathelyi Ferenc egyaránt kiemeli, hogy a haditudósító munkálkodása alapvetően szellemi karakterű tevékenység.

A hadsereg vezetői mellett egyes haditudósítók¹⁰ is megfogalmazták, önreflexív módon, munkájuk specifikációit. „Célunk, feladatunk, módszereink és sorsunk közös volt: hírt adni a küzdelemről az otthoniaknak, és feljegyezni az eseményeket, tetteket és eredményeket későbbi nemzedékek számára. Tudósítást és történelmet írtunk. [...] Katonák voltunk. Honvédek, mindenben hűséges és természetes osztályosai a harcolóknak. Bajtársak voltunk. Pisztolys és ceruza volt a fegyverünk. Írószerszámmal és jegyzetkönyvvel mentünk csatába. [...] Írásaink a harctéren születtek, gépkocsin robogva, pihenő harc-

⁴ *A honvédelmi miniszter megnyitotta a Haditudósító Kiállítást = Esti Újság*, 1943. május 3. (98. sz.), 4.

⁵ A „korszerű” vagy „modern” háború szóösszetételt, az I. világháborúval összevetve, a fejlettebb fegyverzet második világháborús használatát indokolhatja.

⁶ NYÁRÁD-GÁLFALVI KÁDÁR Gyula: *Előszó = 202/43 JELENTI! Így harcolt a Donnál a 2. honvéd hadsereg*. Írták: BIHARI NAGY Lajos, CSONTÓ Menyhért, HORTOBÁGYI Jenő, KUNTÁR Lajos, LŐRENZ Viktor, NÉMETH György, RÁTHONYI János, SAÁD Béla, TOMBOR Tibor, TOMPA István, VERCSEGE János, ZSOLNAY Miklós. Bp., Magyar Génius, 1943

⁷ Évtizedekkel a háború befejezése után Kádár Gyula szinte eredménytelennek minősítette egyes haditudósítók munkáját. „A fronton lévő haditudósító írók rendkívül szegényes riport-műtűrűket küldtek haza. [...] Az odakint szerkesztett »tábori újságok« [...] egy középiskolási diáklap szintjét sem ütötték meg, cikkeiket alkalmatlannak láttam a katonalelkület megközelítésére.” KÁDÁR Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig I-II*. Bp., Magvető, 1978, I., 451. Kádár Gyula könyvének a Kádár-rendszert kiszolgáló vonásaira (például 1956-ról az „ellenforradalom” kifejezést használja) rámutatott SZABÓ Miklós: *A Ludovikától a Magvetőig = Beszélő*, 1979. 10. sz., 79–81.

⁸ KÁDÁR: *i. m.* (1978), I., 428–432.

⁹ SZOMBATHELYI Ferenc: *Bevezető = Hat haditudósító a vörös harctéren*. Bp., Stádium, 1942, 6.

¹⁰ Távoli, ám tanulságos analógia lehet az amerikai haditudósító, John Steinbeck összegzése. A tudósításait „sebtében megírt” alkalmi írásoknak minősíti, amelyek fölött „résen álltak a cenzorok”. (Ő gyakran beszúrja a tudósításaiba azt is, hogy hány mondatát törölte a cenzor.) Azt is följegyzni, „hogy lapjaik nyomban háborogni kezdtek, ha ők maguk nem tartózkodtak az események közelében. Ennek következtében a tudósítók között igen magas volt a veszteségi arány”. De „ha nem készítesz jegyzeteket a helyszínen, nem emlékszel rá, mit éreztél és mit láttál”. Leszögezi, hogy „a haditudósítók hivatásukban magas erkölcsű és felelős emberek voltak. [...] A tisztelnél és közkatonáknál több kedvezményt élveztünk, mint a szolgálatban álló. Hamis rendfokozatokat kaptunk – kapitánytól ezredesig.” Beszámol még „csapatunk emléktárgy-gyűjtő szenvedélyéről” is. STEINBECK, John: *Volt egyszer egy háború. Haditudósítók*. Ford. VAJDA Gábor, Novi Sad, Forum, 1964, 7., 10., 13., 15., 170., 191.

A Magyar
Királyi
Haditudósító
század
filmoperatőre,
1942
© Fortepan

kocsi oldalának dőlve vagy gyertyalángnál. Forró földön íródtak ezek a riportok, mindig az események sodrában.”¹¹ Egyetérthetünk azzal is, hogy a haditudósító „a harc krónikása”,¹² és valójában „munkatöbbletet kapott. A harcok után a katona pihen, ő dolgozik.”¹³ AKNAY Ernő szerint: „A régi haditudósító kényelmes élete és az eseményeken

kívüli beállítottsága elmosódik, s helyébe a harcos újságíró, a harcos író lép, aki a háború viharában is megtalálja a maga kifejezési formáját.”¹⁴ Asztalos Miklós a háború elején megfogalmazta a haditudósítás lényegét: „Ez a háború új eszközöket hozott a hadviselésbe. Többek között a propagandát. [...] A legjobb propaganda a katonai siker.

¹¹ 6 haditudósító a vörös fronton. LOVIK Károly, JAGITS József, dr. KAPY Dezső, HUNT Béla, dr. GÁBOR Áron, KORODA Miklós, Bp., Stádium, 1943. Hatan.

¹² PADOS Pál: „Fegyvert s vitézt éneklek...” Haditudósító kiállítás a Pesti Vigadóban = Pesti Hírlap, 1943. május 1. (97. sz.), 7.

¹³ VÁNDORKálmán: A haditudósító-kiállítás sajtóbemutatóján = Újság, 1943. május 1. (97. sz.), 3.

¹⁴ AKNAY Ernő: Haditudósítóink munkában = Élet, 1943. május 23. (21. sz.), 406–407.

Utána következik a szó. Azután a kép. Hol kell kifejteti a háborús propagandát? Mindenütt. [...] Jelentős a képanyagon keresztül történő meggyőzési kísérlet.¹⁵

A II. világháborúban a keleti frontra, a 2. magyar hadseregben megszervezett haditudósító osztály történetéről a *Keleti Front* című tábori újság első főszerkesztője, a haditudósító Tombor Tibor számol be hitelesen. Tanulmánya¹⁶ alapvetéseit a továbbiak miatt szükséges összefoglalni. Tombor szerint a magyar hadvezetés elégedetlen volt a haditudósítók munkájával a II. világháborúba való belépésünk utáni időszakban, ezért Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök kérésére újjászervezték a „különtudósítói csoportot”. A haditudósító osztály a VKF-6. osztálya, a Fortuna utca 21. szám alatti egyemeletes barokk palotában volt. A haditudósító-laktanya Budatétény-

ben, népszerű nevén Lanária: földszintes épületek, mindegyik alegységnek külön épülete volt, „így az újságíróknak, a filmeseknek, fényképészeknek, rádiósoknak, festőknek, grafikusoknak, szobrászoknak, a »bomlasztóknak« (aggregátoros, nagy hangerejű hangszórókkal)”. A haditudósítónak a „zubony jobb oldali zsebe fölött a haditudósító jelvény: szárnyak közül kiemelkedő kard és fálya domborodott rajza arany és ezüstfonálból”. A fegyverük 7,65-ös Frommer revolver, kilenc tölténnyel. Személyi gépkocsit – általában Lancia Aprilia típust – kaptak, gépkocsivezetővel. A kocsiban volt a parancsnok tisztiszolgája, és egy rendfokozat nélküli különtudósítót is be kellett fogadniuk. Első ízben Aykler Domokos alezredes volt a frontra kijelölt század parancsnoka, majd Miltényi Árpád lett. Ő a jutasi altisztképző szellemében katonás rendet pró-

Haditudósító a Keleti Fronton, hadifoglyokkal, 1942
© Fortepan

¹⁵ ASZTALOS Miklós: *Háború és propaganda = Tükör*, 1940. április (4. sz.), 205–207.

¹⁶ TOMBOR Tibor: „Keleti Front – Tábori Újság”. *Adalékok a doni 2. honvéd hadsereg lapjának történetéhez 1942–1943 = Hadtörténelmi Közlemények*, 1993, 2. sz., 128–137.

bált tartani (előadás, megbeszélés alatt „vigyázz ülésben” kellett ülni, a sapkát az asztalra japán mintára kellett letenni stb.). A haditudósító század ünnepélyes bemutatása és búcsúztatása a Vérmezőn volt, 1942. május 23-án, ezt megtekintette Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a vezérkar főnöke. A század június 8-án ünnepélyes esküt tett, majd a kelenföldi pályaudvaron bevonulózták, és 1942. június 11-én¹⁷ elindították a keleti frontra. A behívott különudósítók között „voltak országosan jónevű írók, de behívtak szolgálatra festőket, szobrászokat is, ott ismerkedtem meg Szalay Lajossal, az akkor már országos híró, majd világhírűvé vált grafikussal, rajzolóval”.¹⁸

„Inter arma silent musae!” („Háborúban hallgatnak a múzsák!”) – Cicero szállóigévé vált megfogalmazása vonatkozhatott a korabeli római harcokra, a múzsák fegyverroport alatti csendes elhúzóására, művészeti alkotások létrejöttének szünetelésére. Ám nem – vagy csak erősen megszorítva – vonatkozik a XX. század háborúi alatti alkotói magatartásmódokra. Az I. világháborúban haditudósítók raja (írók, újságírók, festők, rajzoló stb.) dolgozott a frontokon, az első és második vonalban. A nagy háború világának vizuális megrögzítői (Mednyánszky László, Nagy István, Vaszary János stb.) valószínűleg világszínvonalon, vagyis a legmagasabb művészi szinten tudták visszaadni a háború okozta döbbenetet: a földült országok, népek és emberéletek kataklizmáját.

Szőnyi István festőművésznek a II. világháború idején megjelent könyve utolsó fejezete az *Inter arma silent Musae!* címet viseli.¹⁹ Szerinte az „ismert és sokszor idézett közmondás annak a felfogásnak tömör kifejezése, amely azt vallja, hogy a művészek alkotni csak nyugodt, békés korokban, gazdag, jólétben élő társadalomban, minden megrázkódtatástól mentes, viharoktól védett légkörben tudnak”. Hozzáteszi még, hogy „eszerint a művészet nemes, finom virága langymeleg, párás üvegházban tud csak teljes pompájában kibontakozni”. Közép- és újkori művészettörténeti példák bemutatásával eljut addig a fölismerésig, hogy „a régi jó idők egyáltalán nem voltak olyan nyugodtak és gondtalanok, mint amilyeneknek hinni szeretjük őket”. Saját korában széttekintve már me-

rőben máshová, a cicerói mondással ellentétes oldalra teszi a hangsúlyt: „A mai élet sem nevezhető nyugodtnak, nem heverünk rózságyon, s korunk felettébb sűrű történéssé. [...] Az élet nem tűr halogatást, nem vár, elmúlik. Nincs módunk magunkat időben sem előre, sem hátra helyezni: vállalni kell korunkat, s helyállni azért az eszményért, amelynek szolgálatára a tehetség kötelez.” Szőnyi István sommás megfogalmazásának két, karakteres sarokpontja: vállalj a korod, és kövesd tehetséged kijelölte eszményeidet. A haditudósító képzőművészek kivétel nélkül vállalták a korukat, a háború személyükre szóló kihívásait. Még akkor is, ha esetleg a cicerói szállóige helyett sokkal szívesebben idézték volna Horatius mondatát: „Beatus ille, qui procul negotiis” – „Boldog, aki a közügyektől távol marad”.

A haditudósító képzőművészek vázlatokat, skicceket, rajzokat, képelképzeléseket, kompozícióterveket rögzíthettek elsősorban. Az elmélyültebb munkához, egy-egy kompozíció fejlesztéséhez, kiérleléséhez alkalmasak voltak a sebtében, az események sodrában készített vázlatok. Ám még a gyorsan száradó festékekkel (akvarell, tempera) sem volt egyszerű kisebb kompozíciókat létrehozni, véglegesre alakítani a fronton. Nagyobb méretű olajfestmények alkotásához használták rajzelőtanulmányaikat, de ilyen kompozíciókat jobbára már csak itthon, műtermek magányában tudtak véglegesíteni.

Műveik publikálási formája, megjelenési módja elsődlegesen a háborús lapok, a frontújságok lehettek volna, ám ezekben kisszámú képzőművészeti alkotás került nyilvánosságra. A legtöbb háborús rajzot a *Nemzetőr* közölte 1943 márciusától kezdődően, a doni áttörés után, akkor, amikor már a Magyar-Német Társaság megrendezte a *Művészet a háborúban* című kiállítást (Nemzeti Szalon, 1943. január 27. és február 2. között).²⁰ Ehhez a bemutatóhoz német–magyar kétnyelvű, tizenhét mű reprodukcióját és a kiállított művek jegyzékét²¹ tartalmazó katalógust adtak ki.²² A kiállítás plakátját Németh Nándor grafikusművész tervezte. Plakátja kompozíciójában ő a „politikai szimbólumok [...] felmutatásának felhívó erejére, valamint a lobogókkal díszített száguldó tank lendületének

¹⁷ Uo. Tombor Tibor valószínűleg tévedett a frontra indulás időpontjának meghatározásában. „A m. kir. 1. honvéd haditudósító század 1942. június 9-én indult Kelenföldről a keleti frontra”. Ezt erősíti a Polóny-napló első mondata: „Egy nappal a búcsú után”, vagyis egy nappal az elindulás után, 1942. június 10-én kezdti írni a naplóját.

¹⁸ Tombor Tibor a még itthon összeállított és kinyomtatott *Keleti Front – Tábori Újság* legelső számának az első oldalán közölte Szalay Lajos rajzát = *Keleti Front – Tábori Újság*, 1942, 1. sz., 1.

¹⁹ SZŐNYI István: *Kép. Megjegyzések a művészetéről*. 3. kiadás, Zebegény, Borda Antikvárium, 2006, 83–85.

²⁰ A német művészeti propaganda nem állt meg itt. Kiadtak egy összefoglalót az új német építészetéről és képzőművészetéről. BALÁS-PIRI László: *Hitler művészei*. Bp., Stádium, 1943

²¹ A kiállított képek jegyzékének utolsó fejezete a magyar képek. Markos Lajos *Páncélos támadását* rögzíti és Benyovszky Istvántól tizenöt tételt: 1. *Átkelés a hídon*, 2. *Pihenő*, 3. *Napfelkeltekor*, 4. *Hírvivők az égő Sary-Oskolban*, 5. *Tüzérek a timi csata után*, 6. *Gyalogmenet porban*, 7. *Somogyi bakák*, 8. *Előnyomulás tűzben*, 9. *Tüzérek*, 10. *Indulás előtt*, 11. *Gránátdobó*, 12. *Tüzér*, 13. *Huszárjárőr Korotojak alatt*, 14. *Honvéd*, 15. *Sztalinlámpák fényénél*.

²² *Művészet a háborúban / Kunst im Krieg*. Budapest, Nemzeti Szalon, Bp., Magyar-Német Társaság, 1943, január 27. – február 21. A német kiállítók egyike, Hans Liska önálló kötetben jelentette meg harminchat háborús művét. „Harctereken készült vázlataimat tartalmazza ez a kis könyv”. HANS LISKA *Harctéren készült vázlatai*. Reichenbach, Carl Werner, 1943

szuggesztíójára bízta magát²³. A tárlatról közölt hírek, újságcikkek zöme a megnyitón megjelent politikusokat²⁴ rögzíti, és lelkesebb²⁵ vagy visszafogottabb hangnemben valamiféle német–magyar összefogásról vizionál. A katalógus műtárgyjegyzékében német képzőművészek százhuszonkét munkáját, a magyaroknak tizenhat alkotását rögzítették.²⁶ Az újságok szinte kivétel nélkül azt is megállapították, hogy zömmel német művészek szerepeltek, és a magyar alkotások csupán az ő munkáikat egészítették ki.²⁷ Csupán néhány írás foglalkozik érdemben a magyar kollekciónal s annak kiállítóival.²⁸ Siklóssy László utal az I. világháború hadifestőire, s megjegyzi, hogy három német hadifestő elesett, „hősként halt meg” a II. világháborúban. Szerinte a „kiállítás súlypontja nem az olajfestményeken van, hanem a rajzokon”.²⁹ Az *Esti Újság* cikkírója szerint a művek „friss és megdöbbentően élethű benyomásokat” rögzítenek, s a „vázlatszerűsége van a hangsúly és a kidolgozás naturalista hűségén. [...] A szó legjobb értelmében képriportok ezek, dokumentumai a mai történelmi időnek.”³⁰ A *Magyar Nemzet* cikkírója, Bodor Aladár helyesen veszi észre, hogy a „kiállított képek

között sok tájkép van, s csak az teszi őket háborús képpé, hogy elfoglalt tájakat ábrázolnak, vagy hogy romjaik hadieszközöktől származnak”. Egyúttal megfogalmazza azt is, hogy a háború legmélyebb s leghitelesebb hatása elsősorban a harcolókon mutatkozik. „Legigazibb háborús képek azok, amelyek az emberi arcban a háború lelki tartalmát fejezik ki.”³¹ A *Szépművészet* cikkírója szerint a magyar képek tartalma „a lélek alanyi reagálása az eseményekre”.³² Egybehangzik ezzel a hadba vonult olasz művészek kiállítását³³ summázó Gerevich Tibor véleménye: „a művészetet kevésbé ragadta meg a háború véres drámája és harci technikája, mint sok, éppoly véres és komoly emberi vonatkozása.”³⁴ A B. N. L. szignójú szerző fölsorolja s röviden jellemzi a tárlaton bemutatkozó magyar kiállítók (Ballagó Imre, Benyovszky István, Markos Lajos, Megyeri Barnabás) műveit, egyedül Polóny Elemért nem említi.³⁵

A II. világháború magyar haditudósító képzőművészei ezen minőségükben elsődleges fórumukon, a Haditudósító kiállításon állították ki a háborús képeiket (Pesti Vigadó, 1943. május 2. és 23. között). Ezen alkalommal filmesek, fotósok, írók és képzőművészek együttesen sze-

Kiállítási plakát,
Klősz György és
fia Grafikai Rt.,
1943
Grafika:
Németh Nándor
© Fortepan

²³ NÉMETH Nándor: *Kiállítás „Művészet a háborúban”*. 1943, ofszvet, 84 × 58 cm, j. f. f.: Németh N. Klősz Coloroffset, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: XY 61. 108., OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, PKG. 1943/293. BAKOS Katalin: *10 × 10 év az utcán. A magyar plakátművészet története 1890–1990*. Bp., Corvina, 2007, 97–99., 128.

²⁴ A kiállítást Vitéz Nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter és Jagow, Dietrich nyitotta meg.

²⁵ A kiállítás sajtóbemutatóján Pukánszky Béla egyetemi tanár, a Magyar–Német Társaság művészeti bizottságának elnöke szerint a magyar és német művészek együttes megjelenése szimbolikus. „A harctéren közös célért, közös győzelemért vívott kemény küzdelem magyar–német bajtársiassága mellett a kiállításon a bajtársiasság egy másik változatát szemlélhetjük, amely a művészet szent tüzével táplálja és mélyíti a két nép kölcsönös megértését és őszinte megbecsülését. A kiállítás a magyar–német összefogás jegyében jött létre.” *A hétfő délutáni...* = *Pesti Hírlap*, 1943. január 27. (21. sz.), 5.

²⁶ Föltűnő azonban, hogy néhány tárlatismertető Markos és Benyovszky katalógusban szereplő művein kívül Ballagó Imre- és Polóny Elemérfestményeket és Megyeri Barna-szobrot is említ a kiállításon szereplőként, noha ezeknek nincs nyoma a katalógusban.

²⁷ Például *A „Művészet a háborúban” képkiallítás sajtóbemutatója = Új Magyarág*, 1943. január 27. (21. sz.), 8.; *Művészet a háborúban = Függelenség*, 1943. január 27. (21. sz.), 3.; *Háború és művészet = Tábori Újság*, 1943. január 27. (8. sz.), 4.; *Ma nyílik meg a „Művészet a háborúban” képkiallítása = Debreceni Újság*, 1943. január 27. (21. sz.), 3.; *Művészet a háborúban = Nemzeti Újság*, 1943. január 27. (21. sz.), 9.; *Háborús művészet kiállítása a Nemzeti Szalonban = Pesti Hírlap*, 1943. január 27. (27. sz.), 5.; *„Művészet a háborúban” Német–magyar kiállítás a Nemzeti Szalonban = Esti Újság*, 1943. január 27. (21. sz.), 5.; *Megnyitották a „Művészet a háborúban” képkiallítást = Nemzeti Újság*, 1943. január 28. (22. sz.), 9.; *A művészet a háborúban = 8 órai Újság*, 1943. január 28. (21. sz.), 5.; *Megnyitották a „Művészet a háborúban” című magyar–német kiállítást = Délmagyarország*, 1943. január 28. (22. sz.), 3.; *Háború és művészet = Képes Tábori Újság*, 1943. január 29. (5. sz.), 11.; *A Magyar–Német Társaság = Magyar Erő*,

1943. január 29. (5. sz.), 7.; *Művészet a háborúban = Film Színház Irodalom*, 1943. január 29. – február 4. (5. sz.), [oldalszámozás nélkül]; *Művészet a háborúban = Magyar Futár*, 1943. február 3. (6. sz.), 6.; *Művészet a háborúban = Művészet*, 1943, 50. sz., 41.

²⁸ e. k. (KÁLLAI Ernő): *Kunst im Krieg* = *Pester Lloyd*, Jg. 90. Morgenblatt No. 20, 26. Jan. 1943, S. 7.

²⁹ SIKLÓSSY László: *Háború és művészet kiállítása a Nemzeti Szalonban = Pesti Hírlap*, 1943. január 27. (21. sz.), 5.

³⁰ TD: *Művészet a háborúban. Német–magyar kiállítás a Nemzeti Szalonban = Esti Újság*, 1943. január 27. (21. sz.), 5.

³¹ *Művészet a háborúban = Magyar Nemzet*, 1943. január 27. (21. sz.), 7.

³² *A Nemzeti Szalon = Szépművészet*, 1943. március (3. sz.), 52.

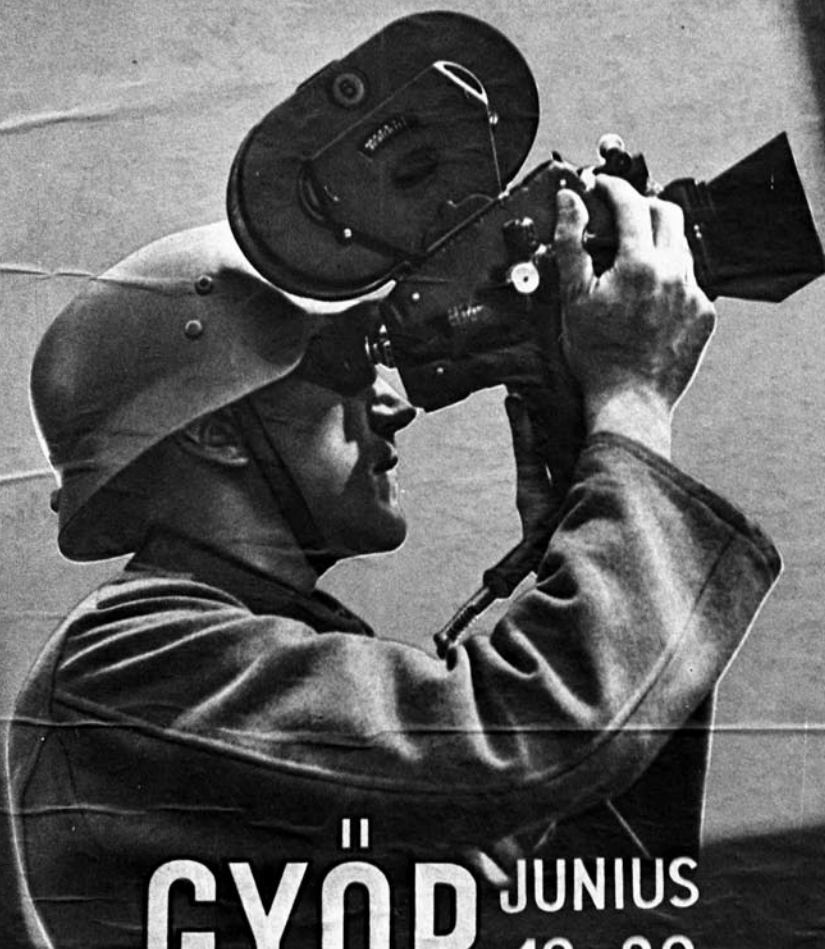
³³ *Hadba vonult olasz művészek kiállítása. Útmutató* (Katalógus). Bp., Múcsarnok, 1943. június. Novissima, Róma. Francesco SAPORI: Bevezetéséből: „A háború és a művészet között összhang és mélység tárul elénk: a katona és a művész lehet egy és ugyanaz a személy.” Céljuk volt „élményszerű hadiesemények bemutatása. [...] A harcokban még részt nem vett művészek az otthoni katonaélet mozzanatait rajzolják meg, a többiek [...] megszólaltatják előttünk a különböző arcvonalakon, tehát az Alpokban, Görögországban, Afrikában, Szovjetországon, síkságokon és hegyeken, porban és hóban, valamint a sivatagok homokjában lepergett eseményeket.” A kiállítással az a céljuk, hogy a „művészek munkája lehelje magából az egyéni átélés egész valóságát”. A katalógus kilencvenhat művész életrajzát, a műjegyzék 424 alkotás adatait tartalmazza 199 mű reprodukciójának a kíséretében. A tárlatból kiválasztott kilenc mű reprodukálva: *A Hadbavonult olasz képzőművészek kiállítása a Múcsarnokban = Magyar Erő*, 1943. június 18. (25. sz.) Lásd még *A hadbavonult olasz művészek kiállításának megnyitása = Szépművészet*, 1943. július (7. sz.), 138.

³⁴ Olasz kiállítás a Múcsarnokban = *Szépművészet*, 1943, 7. sz., 127–129. Francesco Saporin szerint ezen a tárlaton „élményszerű hadiesemények ábrázolását” mutatták be. SAPORI, Francesco: *Hadbavonult olasz művészek budapesti kiállítása = Szépművészet*, 1943, 7. sz., 121–127.

³⁵ *Haditudósító művészek a Nemzeti Szalonban = Esti Kis Újság*, 1943. február 1., 6.

HADITUDÓSÍTÓ KIÁLLÍTÁS

II
GYÖR JUNIUS
12.-20.

KULTURHÁZ - KIOSZK · BELÉPŐDIJ 1 PENGŐ
NYITVA : 9 ÓRÁTÓL - 18 ÓRÁIG

NÉMETH N.

F. K. ERDÉLYI TIBOR

KLÓSZ GY. ÉS FIA BUDAPEST

repeltek. A kiállításban filmeket vetítettek, alkalmi bélyegzőt használtak az onnét postázott levelekre, a haditudósító írók, újságírók könyveit árusították.³⁶ A tárlaton bemutatták a magyar haditudósítás történetének legfontosabb fejezeteit is, Tinódi Lantos Sebestyénétől a 2. magyar hadseregig. A kiállítást Németh Nándor (1910–1978)³⁷ és Dobóczky Imre (1911–1973)³⁸ rendezte. Ennek bevezetőjeként, a fogadófalán kettőjük „két allegorikus festménye hirdeti a mai haditudósító hivatását az otthontól kiindulva a küzdő katonáig.”³⁹ A két nagy méretű (körülbelül 1,75 × 3 méter), csak fényképről ismert kompozícióról a korabeli sajtóból nyerhetünk fogalmat. „Freskószerű sorozat-festmények hirdetik, milyen fázisokon keresztül jut el a nemzet addig a legnagyobb erőfeszítésig, amit háborúnak nevezünk, csak azért, hogy az otthon békéje biztos lehessen. Az egyik kép azt ábrázolja, hogy a haditudósítók miként helyezkednek bele ebbe a történelemszerű folyamatba, és hogy biztosítják a front és az otthon között az összeköttetést.”⁴⁰ Ezt az összeköttetést emeli ki a *Nemzetőr* cikkírója is: „Művészi freskók szimbólumai örökítik meg azt a folyamatot, amíg a haditudósító jelentése a harctérről a családig, a rádió hallgató, újságot olvasó polgári lakosságig eljut.”⁴¹ A *Népszava* cikkírója szerint „hatalmas körkép ábrázolja a haditudósítók munkáját: megfigyeli, lerajzolja, rádión közvetíti, fényképezi, szavakba önti és megfesti a front-élményeit.”⁴² A korabeli sajtófotókról azt látni, hogy a két, egymás mellé elhelyezett kompozíció bal oldali darabjának háttérben sisakos katonák vonulnak balról jobbra. Előttük – ugyancsak balról jobbra tartva – lovas katona, középen lánctalpas tank, amely fölött szalagföliurat hullámszik, ahogy a kép legalsó sávjában, amelyen ez a föliuratrész olvasható: „Harc a nemzeti létért.” A kép jobb szélénél sávjában balra forduló ágyú a kezelőjével, mögötte kamerát a kezében tartó, az egész jelenetet föl-

vevő, lefilmező operatőr. Vagyis a bal oldali festmény a filmeket készítő haditudósítók munkájának egyfajta összefoglalása. A jobb oldalnak csupán a negyede látható, ezen alul folytatódik a mondatszalg, és harcállást fölvetett katonák vannak egy magaslaton, fölöttük repülőgép. Talán egy, a különtudósítók által is gyakorta átélhetett támadást jeleníthet meg.

A tárlat plakátját, ahogy a *Művészet a háborúban* címűét is Németh Nándor tervezte. Nagy, kissé jobbra döntött H betűben gomolygó, füstös harctér, és a bal szárában (háttal) rohamra induló, sisakos katona, a jobb kezében kézigránattal, a balban fegyverrel. A kompozíció bal felső

Haditudósító a keleti fronton, második világháború 1942
© Fortepan

³⁶ Ők az 1943-as könyvnapon (május 31. – június 2.) önálló sátorban is kínálták a könyveiket.

³⁷ Az Iparművészeti Iskolában Helbing Ferenc tanítványaként végzett. Kiállításrendező, -tervező és -kivitelező irodával (Tér-Műterem, Gádor Emillel) dolgozott, plakátokat tervezett, kiállításokat rendezett. Részt vett az 1939-es felvidéki, az 1940-es erdélyi bevonulásban, és 1942-től a háború végéig katona. A hagyatékából előkerült színes vázlata (22 × 23 cm, Mgt.) alapján föltételezhető, hogy a haditudósítók fegyvernemi jelvényét ő tervezte. Illusztrációi VITÉZ CSIKOS Jenő: *Katona leszek. Pistike álma*. KÁLMÁN V. és NÉMETH N. *rajzaival*. Bp., Tér Makk József [1944]. 1945-től Németországban dolgozik, 1950-ben New Yorkba költözik. GYIMESY KÁSÁS Ernő – KÖNNYÜ László: *Külföldi magyar hivatásos képzőművészek*. New York, World Federation of Hungarian Artists, 1977, 92.; Németh Nándor (1910–1978) *kisgrafikai alkotásjegyzéke: ex libris és alkalmi grafika*. Szerk. PALÁSTHY Lajos, Balatonfüzű, Palásthy, 2000, 5–11.; VITÉZ Ferenc: *Az amerikai magyar emigráció grafikus-krónikása = Néző Pont*, 2010. október, 35. kötet, 574–584.

³⁸ 1943-ban nagy méretű festményeiből rendezett kiállítását Vitéz Nagybaconi Nagy Vilmos honvédelmi miniszter nyitotta meg. Ugyanezen

„évben kapott megbízást a Pesti Vigadó egyik nagytermének a kifestésére”. THULLNER István: *Dobóczky Imre festőművész. Moson Megyei Életrajzi Lexikon*. Lexikonszócikk, Mosonmagyaróvár, Huszár Gál Városi Könyvtár.

<http://www.hgkmozar.hu/mmel/?o=szc&c=k110>

³⁹ RÁTHONYI János: *Budapesttől Moszkváig ér a filmszalag, amelyet a haditudósító-filmriporterek készítettek a szovjet-fronton = Esti Újság*, 1943. május 1. (97. sz.), 3.

⁴⁰ „Sem adományért, sem félelemért hamisat nem irtam” = 8 Órai Újság, 1943. május 1–2. (97. sz.), [2.]

⁴¹ Valójában táblaképek, amelyeket „freskószerűnek” vél a cikkíró. (Sz.): „Így dolgoznak haditudósítóink. A magyar honvéd kötelességét és a Szovjet igazi arcát mutatja be a Haditudósító kiállítás”, *Magyarország*, 1943. május 2. (98. sz.), 7. Az *Élet* tudósítása szerint az egyik nagy méretű kép olvasata ez: „Hatalmas falképen láthatjuk a hősi halált halt Kormányzóhelyettes katonai életének egy-egy fázisát, hiszen az ő tevékenységének is tanúja volt a haditudósító század”. AKNAY Ernő: *Haditudósítóink munkában = Élet*, 1943. május 23. (21. sz.), 406–407.

⁴² *A haditudósító kiállítás = Népszava*, 1943. május 1. (91. sz.), 2.

sarkában a haditudósítók fegyvernemi jelvénye, jobbra a tervező neve, a kompozíció alatt fölirat: „Haditudósító kiállítás a Pesti Vigadóban 1943. évi május 2–12-ig. Nyitva 9-től 18 óráig”.⁴³ A H betűkompozíció fekete-fehér, a háttere az alsó rész barackvirág-drapp kevert szín-sávjától a plakát felső széléig folyamatosan bordóra sötétedő. A plakát harcteret megidéző közvetlen, expresszív hangja, egyszerű, tiszta szerkezete hatásossá, emlékezetes vizuális együttesé avatja a kompozíciót.⁴⁴

Sajtóvisszhangja jelentősebb, mint a Magyar-Német Társaság szervezte tárlaté vagy a *Hadbavonult olasz képzőművészeké*. Beszámoltak a készülődésről, rendezésről és a sajtótájékoztatóról. Sokféle adatot is közzétettek a haditudósítókról, a munkájukról és az azt bemutató kiállításról. A legfontosabbakat összefoglalva: a nagy érdeklődés miatt „iskolák, levanteintézmények, a Vitézi Rend és a Tűzharcos Szövetség tagjai csoportosan, ötven filléres belépődíj mellett látogathatják a kiállítást”.⁴⁵ A haditudósítók „veszélyes foglalkozását”⁴⁶ „száznegyven tiszt és háromszázhusz ember végzi”.⁴⁷ Munkájuk révén a „magyar

lapok 10 131 alkalommal közöltek haditudósításokat, összesen harmincöt millió példányban”.⁴⁸ A fényképezetek „430 000 felvételt készítettek, ebből 107 562 felvételt a külföldi sajtó, 67 640 képet a magyarországi közölt”. Ugyanerről: „tizenkét haditudósító fotóriporter 1200 tekercs filmmel 4432 felvételt készített. Az itthoni laboratórium 196 837 nagyítást készített”.⁴⁹ A kiállítás – amelyet kétszer, végül is, május 23-ig meghosszabbítottak⁵⁰ – látogatói⁵¹ mérlege szerint „172 000 ember látogatta, mozi-előadásait végignézte 180 000 személy. A kiállítás idején 27 000 harctéri könyvet vásároltak. *Képes Tábort* Újságból és *Szikra* című havi folyóiratunkból 160 000 darabot osztottak. A posta 44 600 levelet bélyegzett le az erre az alkalomra készült bélyegzőjével. A kiállított képekből, szobrokból (184) a közönség kilencvenkettőt megvásárolt, a szobrokból kilencet. A Honvéd Estnek⁵² 2740 látogatója volt”.⁵³ A többi újság által „a tavasz legnagyobb látványosságaként” aposztrofált kiállítás megnyitóján megjelentekről képes beszámolók is napvilágot láttak⁵⁴, és a kiemelkedő látogatókat is közölték.⁵⁵ Ötvenkilenc vidéki napilap

⁴³ NÉMETH Nándor: *Haditudósító kiállítás a Pesti Vigadóban 1943. máj. 2–12.* ofset, 84×60 cm, j. f.: Németh Nándor. Klösz Coloroffset, OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, PKG. 1943/136 A kiállítás nagyváradi és győri bemutatójára is készültek plakátok: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár PKG. 1943/137 és PKG 1943/135.

⁴⁴ Gyakran a plakát közlésével hívták föl vagy tartották fenn a tárlat iránti érdeklődést: *Magyar Erő*, 1943. április 23. (17. sz.), 2., 1943. május 7. (19. sz.), 10.; *Magyar Nemzet*, 1943. május 2. (98. sz.), 15., 1943. május 8. (103. sz.), 9.; *Magyar Jövő* (Miskolc), 1943. május 2. (98. sz.), 5., 1943. május 6. (101. sz.), 4., 1943. május 11. (105. sz.), 5., 1943. május 13. (107. sz.), 5.; *Újság*, 1943. május 4. (99. sz.), 4., 1943. május 5. (100. sz.), 7., 1943. május 9. (104. sz.), 11.; *8 Órai Újság*, 1943. május 3. (98. sz.), 2.; *Délmagyarország*, 1943. május 4. (99. sz.), 2., 1943. május 6. (101. sz.), 7., 1943. május 7. (102. sz.), 5.; *Függetlenség*, 1943. május 5. (100. sz.), 2.; *Új Magyarság*, 1943. május 8. (103. sz.), 5.; *Magyar Élet* (Miskolc), 1943. május 8. (103. sz.), 4., 1943. május 9. (104. sz.), 6., 1943. május 14. (108. sz.), 3., 1943. május 16. (110. sz.), 6.; *Dunántúl* (Pécs), 1943. május 8. (103. sz.), 4., 1943. május 9. (104. sz.), 6., 1943. május 11. (105. sz.), 7. Ritkábban előfordul a korabeli sajtóban – valószínűleg a tárlat erőteljes filmes szekciója miatt – egy álló, meghajlított, perforált filmszalagmotívumos plakát. Rajta fölül a haditudósítók fegyvernemi jelvénye, a filmszalagon lévő szöveg: *Haditudósító kiállítás a Pesti Vigadóban május 2–12-ig Belépődíj 1' – P = Függetlenség*, 1943. május 4. (99. sz.); *Dunántúl* (Pécs) = 1943. május 5. (100. sz.), 5., 1943. május 7. (102. sz.), 5.; *Magyar Erő*, 1943. május 5. (100. sz.), 6., 1943. május 7. (102. sz.), 7.; *Újság*, 1943. május 8. (103. sz.), 6.; *Magyar Élet* (Miskolc), 1943. május 7. (102. sz.) 4., 1943. május 8. (103. sz.), 4.

⁴⁵ Az igényt a haditudósító osztály parancsnokságán (I. Fortuna u. 21., tel: 330–316) előre be kell jelenteni. *Magyar Országos Tudósító*, 1943. április 28. (112. sz.)

⁴⁶ A haditudósító század vesztesége „hét hősi halott és harmincegy súlyos sebesült”. RÁTHONYI János: *Budapestől Moszkváig ér a filmszalag, amelyet haditudósító filmriporterek készítettek a szovjet fronton* = *Esti Újság*, 1943. május 1. (97. sz.), 3.

⁴⁷ *Új Magyarság*, 1943. május 1. (97. sz.), 8.

⁴⁸ *Függetlenség*, 1943. május 1. (97. sz.), 6.

⁴⁹ *Nagy sikere volt a haditudósító kiállításnak* = *Magyar Sajtó*, 1943. május 15. (5. sz.), 3–4. A *Népszava* hozzáteszi: „22 840 hangnegatívot és 16 876 hangpozitívot dolgoztak fel”. *A haditudósító kiállítás* = *Népszava*, 1943. május 1. (91. sz.), 2.

⁵⁰ *Május 21-ig meghosszabbították a Haditudósító kiállítást* = *Függetlenség*, 1943. május 11. (105. sz.), 6.; *Másodszor is meg kellett hosszabbítani a Haditudósító kiállítást* = *Függetlenség*, 1943. május 21. (114. sz.), 2.

⁵¹ Egy pártvezér kiállításlátogatásáról Ambrus József számolt be: „A Vigadóban jelen voltunk, mikor »testőrei« kíséretében megjelent az egyik pártpolitikai vezér. [...] Megállt egy kép előtt. Az egyik kép katonákat ábrázolt, földbevált légvédelmi óvóhelyen, halvány mécses fénye mellett. [...] A másik kép hadifogyókat ábrázolt, amint az esti szürkületben, felzott úton vonulnak, rongyosan, fáradtan, szinte alaktalan szürkén, az elesettség kollektív egyformaságában. Mögöttük egy égő falu világítja meg az eget. A képek nem voltak »szépek«, de mélyesen igazak, emberiek, és éppen ezért művésziek voltak! Barátunk komor szemlélődés után összegezte megfellebbezhetetlen ítéletét: Ezt az irányt ki fogjuk irtani”. AMBRUS József: *A magyar út* = *Nemzetőr*, 1943. szeptember 3. (36. sz.), 1.

⁵² A Magyar Művelődés Házában május 3-án megrendezett est szereplőit ismerteti: *Magyar Országos Tudósító*, 1943. április 29. (112. sz.). A műsort a rádió is közvetítette: *Nagy sikere volt a haditudósító kiállítás kapcsán rendezett honvéd-estnek* = *Új Magyarság*, 1943. május 3. (99. sz.), 8.; *Honvédest* = *Film Színház Irodalom*, 1943. május 7–13. (19. sz.), [oldalszámozás nélkül]

⁵³ *Magyar Erő*, 1943. május 28. (22. sz.), 5.

⁵⁴ *Ünnepélyesen megnyitották a haditudósító kiállítást* = *Képes Tábort* Újság, 1943. május 7. (19. sz.), 7–8.; *Megnyílt a Haditudósító kiállítás* = *Magyar Erő*, 1943. május 7. (19. sz.), 10.; *Képes Krónika*, a *Pesti Hírlap* képes melléklete, 1943. május 11. (19. sz.), 290–292.; *Tolnai Világlapja*, 1943. május 12. (19. sz.), 4.; *Élet*, 1943. május 23. (21. sz.), 406–407.

⁵⁵ *József főherceg a honvédelmi miniszter társaságában meglátogatta a haditudósító század kiállítását* = *Film Színház Irodalom*, 1943. május 14–20. (20. sz.), 17.; *A kormányzóhelyettes özvegye a Haditudósító kiállításon* = *Pest*, 1943. május 7. (102. sz.), 3.; *A kiállítást megtekintette özv. Horthy Istvánné. Nagy sikere volt a haditudósító kiállításnak* = *Magyar Sajtó*, 1943. május 15. (5. sz.), 3–4.

szerkesztőségének és kiadójának május 12-én a kiállításban vitéz Csikós Jenő ezredes, a haditudósító osztály parancsnoka előadást és kiállításvezetést tartott, majd a budatétényi laktanyában „végigvezette őket a haditudósítói intézmény berendezésein”.⁵⁶ A vidéki városok és újságírók csoportja javasolta, hogy a kiállítást „vidéken is mutassák be”.⁵⁷ A szervezők szándéka egybeesett ezzel,⁵⁸ ám végül csak Győrben⁵⁹ és Nagyváradon mutatták be.⁶⁰ A két vidéki bemutató sajtója jobbára kimerül a résztvevők, szervezők megnevezésében és bizonyos adatok kiemelésében. A *Szépművészet* folyóirat rövid cikke sem mentes a túlzástól: „a kiállított tárgyak legnagyobb része a harctéren készült, a küzdelem hevében, a közvetlen élmény frissességében”. Ezen állítás csupán erős megszorítással lehet igaz, mert hiszen elsősorban vázlatok, skiccek, képötletek készülhettek ott, s azok sem a „küzdelem hevében”, hanem a pihenőidőben. A névtelen cikkíró másik állítása már jellemzi a művek azon részét, amelyek a „front mögötti orosz életet ábrázolják, ahol a honvédnek nem kell számolnia az állandó halálveszedelemmel, jobban körültekinthet, és szemügyre veheti az orosz életet”.⁶¹

A Pesti Vigadó kiállításának a fogadó részében, Németh Nándornak és Dobóczy Imrének a haditudósítást vizuálisan megjelenítő nagy méretű képei mellett Konok Tamásnak (1898–1971), a haditudósító század egyik szakasparancsnokának, fényképésznek *Ezek ellen harcolunk!*⁶² címmel állították ki huszonnét (vagy harminc?) nagy méretű, orosz hadifoglyokról készült portréját. A szakasparancsnoknak nem volt feladata fényképezni a harctéren, ám az amatőr fotós Konok vállalkozott erre. A hadseregben ismerték fotós elkötelezettségét, mivel őt bízták meg a százada részére Németországból, a Leica gyárból

a haditudósítók számára rendszeresített Leica márkájú kamerák beszerzésével. A fronton készült katonaruhás fényképén – bizonyosan ő akarta így a felvételt – két fényképezőgép van a nyakában: az egyik fekete-fehér képek, a másik színesek készítésére alkalmas. Ugyanebben a beállításban rögzítette őt ceruzarajzán Markos Lajos is. Az *Ezek ellen harcolunk!* című sorozat orosz (és más nemzetiségű) katonákat, bizonyosan hadifoglyokat és közembereket mutat be az akkori lelkiállapotuk kendőzetlen valóságában: szomorúan, kiszolgáltatottan, hiszen kényszer hatására kerültek az ellenséghez. Konok „felvételeiről az ezerráncú, szakállas paraszt s nélkülözésektől elcsigázott fiatal falusi ember, az ázsiai pusztákról, sziklahegységek-ből elhozott vadtekintetű mongol, kínai, kirgiz, kazak, turkesztáni emberfejek bámulnak”.⁶³ Egy másik beszámoló szerint Konok Tamás kiállított képei „bemutatják a doni harcok egyes jeleneteit, az orosz síkságok, helységek festményszerű tájképeit, valamint az orosz néptípusokat”,⁶⁴ vagyis a portrészorozatán kívül a többi, fronton készült felvétele is szerepelt. Hatásukról: „Legmegdöbbentőbb az a dokumentum értékű képanyag, amely a szovjet életről, a szovjet polgár napjairól szól”.⁶⁵ Az ellenség ilyen őszinte, retusálásmentes bemutatása a VKF egyes vezetőiből fölháborodást váltott ki. Jól tudták ugyan, hogy a doni áttörés 1943 januárjában, hónapokkal a kiállítás megnyitása előtt kilátástalan helyzetbe hozta a 2. magyar hadsereget, de ezt ez együttérzéssel bemutatott ember-tablót mégsem tudták elviselni. A kiállításmegnyitón jelen lévő Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök – egyébként is indulatos, ami a szívéen, a száján ember – leszedette Konok portrészorát, ahogy a művész fia később megfogalmazta: „felső parancsra eltávolították” azt.⁶⁶ Konok fény-

⁵⁶ *Haditudósító kiállítás = Szentesi Napló*, 1943. május 8. (103. sz.), 7.
⁵⁷ *Május 20-ig tart a Haditudósító kiállítás = Függetlenség*, 1943. május 16. (110. sz.), 8.
⁵⁸ Az egyik tudósítás szerint a kiállítást „öt vidéki városba is elviszik. Ez az öt vidéki város: Győr, Szabadka, Kolozsvár, Nagyvárad és Kassa”. *Vidékre is eljut a Haditudósító kiállítás = Magyar Sajtó*, 1943. 6. sz., 8.
⁵⁹ 1943. június 12. és 20. között a KIOSZK tizenegy termében és a Városi Kultúrházban. A kiállítás megnyitón „vitéz Csikós Jenő ezredes, a Haditudósító osztály parancsnoka” tárlatvezetést tartott. *Honvéd-haditudósító-kiállítás Győrött = Magyar Távirati Iroda, Napi Hírek*, 1943. június 12.; *Ma nyílt meg az első haditudósító vándorkiállítás = Dunántúli Hírlap*, 1943. június 12. (24. sz.), 2.; *Nagy látogatásnak örvend a győri haditudósító vándorkiállítás = Dunántúli Hírlap*, 1943. június 19. (25. sz.), 2.
⁶⁰ Nagyváradon 1943. július 17–25. között a „Korona Filmszínházban, pavilonokban mutatták be”. *Nagyváradon megnyitották a haditudósító kiállítást = Magyar Távirati Iroda, Napi Hírek*, 1943. július 17.; *Szombaton délelőtt ünnepélyesen megnyitották a „Haditudósító kiállítást” Nagyváradon = Nagyvárad*, 1943. július 17. (158. sz.), 3.; *Ruszkiczay-Rüdiger Imre altábornagy nyitotta meg a Haditudósító kiállítást = Nagyvárad*, 1943. július 18. (159. sz.), 3–4.; *Nagyváradon ünnepélyesen megnyitották a haditudósító kiállítást = Magyar Erő*, 1943. július 23.

(30. sz.), 6–7.; *Hlatky főispán és Gyapay polgármester rádióüzenete a haditudósító kiállításról = Nagyvárad*, 1943. július 22–23. (163. sz.), 5.; *Húszezer látogatója volt eddig a nagyváradai haditudósító kiállításnak = Nagyvárad*, 1943. július 23–24. (164. sz.), 5.; *Véget ért a váradai haditudósító-kiállítás = Nagyvárad*, 1943. július 26. (166. sz.), 7.
⁶¹ *Haditudósító kiállítás. Budapest–Győr–Nagyvárad = Szépművészet*, 1943. (8. sz.), 157–158.
⁶² Néhány képes lap közölte Konok sorozatát: *Függetlenség*, 1943. május 2. (98. sz.), 4.; *Képes Vasárnap a Pesti Hírlap képes melléklete*, 1943. május 4. (18. sz.); *Magyar Futár*, 1943. május 5. (19. sz.), 20.
⁶³ CSONTÓ Menyhért: *Újra a harctéren érzem magam a Haditudósító Kiállításon = Függetlenség*, 1943. május 9. (104. sz.), 7.
⁶⁴ „Sem adományért, sem félelemért hamisat nem irtam.” *Holnap megnyílik a Haditudósító Kiállítás = 8 Órai Újság*, 1943. május 1–2. (97. sz.), [2.]
⁶⁵ G. L. (György László): *A Haditudósító kiállítás = Nemzetőr*, 1943. május 7. (19. sz.), 6.
⁶⁶ Ennek az lett a következménye, hogy Konokot „az alakulatól visszahelyezték Győrbe, a gyalogsághoz. Felvételeiből ott több nyilvános, vetített képes előadást tartott az orosz zeneirodalomból (Rimszkij-Korszakov stb.) összeállított aláfestő zenével, amelyekre hatalmas közönség gyűlt össze”. KONOK Tamás: *Emlékkövek. Fejezetek egy önéletrajzból*. Bp., Új Művészet, 2019, 45–46. Konok Tamás nekem szó-

Vitéz
Somogyváry
Gyula író
1942
© Fortepan

képezői érdeklődése, felvételek készítése előzőleg már a fronton is akadályokba ütközött. Egy tragikus esetet ő maga rögzített 1947-ben: „1942 VII. havában értünk Szemgyejaszkojev⁶⁷ nevű faluba. A falu mellett volt egy

hadifogoly gyűjtőhely, magyar parancsnokság felügyeletében. Tudomra jutott, hogy a fogolytáborban az elfogott orosz katonákat és polgári egyéneket kivégzik. Az egyik nap átmentem a fogolytáborba, hogy fényképet csináljak a kivégzésekről. [...] Bizonyítékot akartam szerezni arról, hogy milyen disznóságot csinálnak a fogolytáborban. Csináltam is fényképeket, de sajnos, nem sikerültek.”⁶⁸ A korabeli sajtó szerint a kiállítási fotószekció pozitív szenzációját is Konok szolgáltatta, a fronton készített színes felvételeivel.⁶⁹ A másik fotós szenzáció az volt, hogy Szentpétery Tibor gépe fölfogta a lövedéket, miközben fényképezett.⁷⁰

A kiállításnak különálló, önálló része a képzőművészeké volt. Ehhez kiadtak egy négyoldalas műtárgylistát, amelyben az alkotó neve mellett a mű címét és pengőben az árát jelezték (ha nem volt eladó, akkor azt is: m. t.). A kiállított anyagot a II. világháború összes haditudósítója közül válogathatták. Ám olyan alkotók is szerepeltek, akik nem frontszolgálatosként, hanem a kultuszminiszter jóvoltából megfigyelő-megörökítőként vehettek részt a bácskai, erdélyi⁷¹ és felvidéki bevonulásokon (Varga Nándor Lajos, Komjáti-Wanyerka Gyula, Haranghy Jenő⁷²). S ahogy a műcímek alapján a listából megállapítható, az itt ismertetett hét haditudósítón kívül több, hasonló beosztású képzőművész (például Nemes József, Bajor Ágost,⁷³ Hamza Tibor,⁷⁴ Simonka György,⁷⁵ Almásy István, Jeney

ban kiegészítette ezt 2019. november 7-én. „Orosz esteknek hívták ezeket, majd figyelmeztették, hogy veszélyes”. Konok Tamás azt is megemlítette, hogy az édesapja szolgálatában megismertek közül többekkel később is tartott kapcsolatot (például Kádár Gyulával). Bizonyosan ismerte az őt a fronton megrajzoló Markos Lajost. „Apám megkérte Ballagó Imrét, hogy tanítson engem festeni. Ballagó járt hozzánk 1943-ban, tizenhárom éves voltam, öt-hat alkalommal jött, és tanított. Benyovszky volt még ebben a csoportban és Gádor Emil.”

⁶⁷ Feltehetően Semigyjaszkoje településéről van szó.

⁶⁸ ÁBTL -4. 1. -A- 871/361. Az „ellenséges beállítottságú”, a „volt fasiszta fegyveres erők tagjai között” Konokot is megfigyelték. ÁBTL 3. 1. 5. 0 - 14961

⁶⁹ (MN): *Május 2-án nyílik meg Budapesten a Haditudósító kiállítás = Pécsi Napló*, 1943. április 23. (92. sz.), 4. A sajtóbemutató végén „Vitéz Csikós Jenő alezredesnek, a kiállítás vezetőjének az irányításával bemutatott Konok Tamás őrnagy színes felvételeit”. „Sem adományért, sem félelemért hamisat nem írtam.” i. m. (1943). Konok 1200 felvételét földolgozta a Fortepan. Kiállításai: Centrális Galéria, Budapest, 2013; Honvédő Háború Központi Múzeuma, Moszkva, 2015; Metszéspontok Sándy Konok, Múcsarnok, 2020. július 29. –október 25.

⁷⁰ *Pesti Napló*, 1943. április 23. (92. sz.), 4.; *Keleti Újság*, 1943. április 23. (92. sz.), 4. Az életmentő fényképezőgépet és Szentpétery portróját több lap is közölte, például: *Magyar Erő*, 1942. augusztus 28. (2. sz.), 8.; TOMBOR Tibor: *Két haditudósító beszélget = Képes Vasárnap, a Pesti Napló képes melléklete*, 1943. május 11. (19. sz.), 290–292.

⁷¹ A művészek részvételét a kultuszminiszter tette lehetővé azzal a céllal, hogy „közvetlen benyomások hatása alatt örökíthessék meg a bevonulás felemelő és történeti jelentőségű eseményeit”. A bevonuláson részt vettek: Aba-Novák Vilmos, Diósy Antal, Komjáti-Wanyerka Gyula, Neogrady László, Szőnyi István, Udvardy Pál, Jeges Ernő,

Varga Nándor Lajos, Haranghy Jenő, Heintz Henrik, Boldizsár István, Istókovits Kálmán, Mihalovits Miklós. *Szép művészet*, 1940. november (2. sz.), 51.

⁷² Haranghynak a kassai és az erdélyi bevonulást rögzítő művein kívül szerepelt a *Krivojrog felé* című kompozíciója, amely a fronton készült. Két 1942-es, ugyancsak a keleti fronton készült rajza: *Rubicon*, 2019, 1. sz., 17., 68. A Haranghy-életműről SZÜCS György: *Haranghy Jenő*. Bp., Írisz, 1994.

⁷³ MIKLÓS Tamás: *A hadifestő = Bajor városa. Bajor Ágost és Esztergom*. Szerk. SZAKÁLOS Éva, Esztergom, Balassa Bálint Múzeumért Alapítvány, 2019, 14–19. Bajor Ágost 1943. április 11-től 23-ig a Műbarátban mutatta be a fronton készült képeit. (A Műbarát 42. kiállításán Kemény László, Gömöri-Raidl Ida és Marosán László mellett szerepelt.) Ezekből közöl egy egész oldalon öt rajzot: *Bajor Gusztáv festőművész háborús vázlatkönyvéből = Magyar Erő*, 1943. április 16. (16. sz.), 12.

⁷⁴ A kijevi tábori kórház (korábban az ukrán kormányzóság tanácssterme) dísztermének a falára Hamza Tibor alkotásai kerültek úgy, hogy a sebesült hadnagyot kórházban kezelték, majd folyógyul, és „nagy-méretű freskókkal díszítette a falakat”. Tizenegy képben megörökítette a magyar egészségügyi honvédek munkáját. Hamza megfestette a gyógyuló katona lábadozását, az első, bizonytalan lépéseket a felgyógyulás után. *Magyar freskók a kijevi tábori kórház falán = Magyar Erő*, 1943. május 7. (19. sz.), 4. Lásd még: *Orosz tájak magyar szemmel = Magyar Erő*, 1944. május 5. (18. sz.), 18.: Hamza Tibor tart. főhadnagy fotója, képei: *Orosz menekülők, A kijevi tornyok, Trojka egy orosz faluban*.

⁷⁵ *Temetés Kijevben* című temperaképet kiállította: *VII. Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás. Katalógus*. Bp., Múcsarnok, 1944. június 1–18., 347.

Zoltán, Patay Mihály⁷⁶) műveit is bemutatták. Ezzel együtt sem mondható, hogy mindazon képzőművészekről lehetett volna válogatni, akik a II. világháborúban és a fronton szerzett élményeiket vizuális formába öntötték. Másféle frontszolgálatos katonák (például Batizfalvi,⁷⁷ Kaplonyi György,⁷⁸ Varsányi Ferenc⁷⁹) rajzai a lapok hasábjain kaptak nyilvánosságot. Ennek oka lehetett az is, hogy nem tértek haza 1943 májusáig (elhalálozás, hadifogság),⁸⁰ vagy éppenséggel számításba sem vették őket, mivel amattörök⁸¹ vagy nem a haditudósító század tagjai voltak.

A száthatvanhat alkotást bemutató tárlaton a hét haditudósító képzőművészüntől összesen ötvenkilenc kompozíció szerepelt, amely a kiállítás gerincét képezte. A korabeli híradások legnagyobb számban az előkészületekről és főleg a sajtóbemutatóról jelentek meg, és a fősorolások,

a 2. magyar hadseregben végzett haditudósítói munka lényegi meghatározására való törekvés mellett a tevékenység (és annak magyarországi története) számszerűségi mutatói, a megnyitó résztvevőinek a fősorolása határozzák meg az írások zömét.⁸² Néhány esetben az alkotókat ugyan fősorolják (nem mindig pontosan), ám a kiállított műveikről nincs érdemi elemzés, azok kifejezésbeli sajátosságairól, az általuk közvetített élményvilágról jobbra csak általánosságok szintjén fogalmaznak. Néhány esetben azonban lényegibb meglátások is fölbukkannak. Például „az ábrázolás naturalista hűsége, a riportszerűség frissessége és elevenessége”⁸³ jellemzi a „háborús festményeket”.⁸⁴ A művek „egyrészt a harcokat, másrészt a front mögötti orosz életet ábrázolják”.⁸⁵

⁷⁶ *A Honvédroham és a Szovjet foglyok* című fametszeteit kiállította: Uo., 369., 378.

⁷⁷ Batizfalvi háborús rajzaiból a *Nemzetőr* közölt. Például 1943. február 26. (9. sz.), 1.; 1943. március 19. (12. sz.), 1.; 1943. május 7. (19. sz.), 1.; 1943. június 18. (28. sz.), 5.; 1943. július 9. (27. sz.), 1.

⁷⁸ KAPLONYI György rajzaiból a *Tábori Újság* közölt. „Kaplonyi György hadnagy, haditudósító” írásait is közölték a lapok. Például: „Páncélököllel” verték vissza honvédeink a túlerőben lévő bolszevisták támadását” = *Kecskeméti Közölny*, 1944. szeptember 13. (84. sz.), 4.

⁷⁹ VARSÁNYI Ferenc százados „harctéri rajzolótól” több rajzot közölt a *Magyar Erő*. Például 1942. október 16. (9. sz.), 2–3.; 1942. december 4. (16. sz.), 8.; 1942. december 14. (17. sz.), 2–3., 4.; 1943. január 1. (1. sz.). *Roham a hóviharban* című rajza: *Magyar Futár*, 1942. december 23. (52. sz.), 2.

⁸⁰ ZSÁMBÉKY Mónika: *Szabados Jenő (1911–1942). Kiállításai katalógus*. Kecskemét, Írisz Repro Stúdió, 2011. Szabados Jenő festőművész a „világháború fiatal magyar hősi halottja. Az orosz harctéren vesztette életét 1942 nyarán.” *Szabados Jenő = Szépművészet*, 1943. (2. sz.), 28.; REDŐ Ferenc: *Az első ötven év*. Bp., Balassi, 2013; *Történeti festő a XX. században*. András Tibor. Szerk. ANDRÁS Ferenc, MURÁNYI Gábor, Bp., Argumentum, 2017

⁸¹ Például Kónya Lajos, aki tanult festeni, rajzolni és a harctéren is festett. „Szabad óráimban kis temperaképeket festek papírdobozok fedelére. Mennyi festői részlet, mennyi kedves, meghitt zugocska. Nem lehet ellenállni nekik” – jegyezte föl a naplójába. KÓNYA Lajos: *Hej, bíra termett idő*. Bp., Gondolat, 1996. 48.

⁸² A haditudósító-kiállítás az ország egyetlen tavaszi látványossága lesz = *Esti Újság*, 1943. április 22. (91. sz.), 5.; *Készül a Haditudósító kiállítás = Magyar Erő*, 1943. április 23. (17. sz.), 2.; *Május 2-án nyílik (Haditudósító kiállítás) = Képes Krónika*, 1943. április 23. (17. sz.); *Az idei tavasz egyetlen országos kiállítása: a Haditudósító kiállítás = Magyar Jövő (Miskolc)*, 1943. április 25. (93. sz.), 9.; BIHARI László: *A haditudósító-kiállítás sajtóbemutatója = Magyar Nemzet*, 1943. május 1. (97. sz.), 5.; *A háború képen, filmen és haditudósításban = Országépítés*, 1943. május 1. (9. sz.), 10.; KAPY Dezső: *Harmincyolc haditudósító ezerszázhetvenkilenc újságcikket küldött a harctérről. Minden előkészület megtörtént a haditudósító kiállítás vasárnapi megnyitására = Függetlenség*, 1943. május 1. (97. sz.), 6.; *A honvédelmi miniszter nyitja meg a haditudósító kiállítást = Kárpáti Híradó*, 1943. május 1. (97. sz.),

2.; *A haditudósítók kiállításán = Tábori Újság*, 1943. május 1. (34. sz.), 3.; VÁNDOR Kálmán: *A haditudósító-kiállítás sajtóbemutatóján = Újság*, 1943. május 1. (97. sz.), 3.; *Vasárnap nyílik meg a vigadói haditudósító kiállítás = Új Magyarság*, 1943. május 1. (97. sz.), 8.; L. V.: *Harcosok nagy beszámolója a harcosokról. Vasárnap nyílik meg a haditudósító kiállítás = Nemzeti Újság*, 1943. május 1. (97. sz.), 6.; *A Haditudósító kiállítás csodái = Pest*, 1943. május 1. (97. sz.), 7.; *A magyar honvéd hősi küzdelmeit ismerteti meg a háttérrel a haditudósító osztály kiállítása = Ellenzék*, 1943. május 1. (97. sz.), 4.; *Nagy Vilmos honvédelmi miniszter nyitja meg a Haditudósító Kiállítást = Délmagyarország*, 1943. május 1. (97. sz.), 4.; (Sz.): *Így dolgoznak a haditudósítóink... A magyar honvéd hősiességét és a Szovjet igazi arcát mutatja be a Haditudósító kiállítás = Magyarság*, 1943. május 2. (98. sz.), 7.; *A honvédelmi miniszter megnyitotta a Haditudósító kiállítást = Esti Újság*, 1943. május 3. (98. sz.), 4.; *A honvédelmi miniszter megnyitotta a Haditudósító kiállítást = 8 Órai Újság*, 1943. május 3. (98. sz.), 5.; *Ünnepélyesen megnyitották a haditudósítók kiállítását = Hétfő*, 1943. május 3. (18. sz.), 3.; *Haditudósító kiállítás = Kárpáti Magyar Hírlap (Ungvár)*, 1943. május 3. (97. sz.), 1.; *A honvédelmi miniszter nyitotta meg a Haditudósító kiállítást = Újság*, 1943. május 4. (99. sz.), 4.; *A honvédelmi miniszter megnyitotta a haditudósító kiállítást = Magyar Nemzet*, 1943. május 4. (99. sz.), 5.; *A honvédelmi miniszter nyitotta meg a Haditudósító kiállítást = Függetlenség*, 1943. május 4. (99. sz.), 3.; *Nagy tömegek látogatják a Haditudósító kiállítást = Függetlenség*, 1943. május 5. (100. sz.), 5.; *Ünnepélyesen megnyitották a haditudósító kiállítást = Képes Tábori Újság*, 1943. május 7. (19. sz.), 7–8.; *Megnyílt a Haditudósító kiállítás = Magyar Erő*, 1943. május 7. (19. sz.), 10.; (-II): *Séta a haditudósító kiállításon. A legeredményesebben működő haditudósító: a „Székely Nép” munkatársa = Székely Nép*, 1943. május 11. (105. sz.), 5.; *A haditudósító kiállítás megnyitása = Tolnai Világlapja*, 1943. május 12. (19. sz.), 4.

⁸³ Gy. L. (György László): *A Haditudósítók kiállításán = Nemzetőr*, 1943. május 7. (19. sz.), 19.

⁸⁴ SAN-MARTINÓI CZAPP Éva: *Látogatás a haditudósító osztály páratlanul érdekes kiállításán a budapesti Vigadóban = Magyar Jövő (Miskolc)*, 1943. május 18. (115. sz.), 4.

⁸⁵ *Vasárnap nyílik meg a vigadói haditudósító kiállítás = Új Magyarság*, 1943. május 1. (97. sz.), 8.